

Jedným z centrálnych problémov, o ktorých sa vedie diskusia v dnešnej psychológii, je problém nevedomia. Problém a pojem nevedomia nie je termínom najnovším a má svoju dlhšiu tradíciu. Ako mnoho vedných pojmov, tak aj tento prešiel do špeciálnej vednej oblasti psychológie z filozofie. Vo filozofii hral veľký význam ako pojem špekulatívne metafyzický. Do psychológie zaviedol pojem nevedomia ako pojem špeciálnej vednej disciplíny Žigmund Freud vo svojom spise *Výklad snov*, ktorý vyšiel r. 1900. Odvtedy »legitimne« sa s ním pracuje v psychológii. Dnes je základným pilierom hlbínnej psychológie (psychoanalýza, individuálna psychológia, analytická alebo komplexná psychológia) a jedným zo základných pojmov v mnohých charakterológiách (*Rothacker* a pod.). Treba však pripomenúť, že koncepcia nevedomia u každej školy je v mnohom rôzna. Avšak pri bližšom skúmaní vysvitne, že všetky boli umožnené na základe objavu a koncepcie Freudovej, preto aj my v tejto stati sústredíme sa hlavne na teóriu a verifikáciu nevedomia u Freuda. Zdá sa nám však, že poslužíme lepšiemu oceneniu Freudovej práce, keď urobíme najprv krátky i keď nie úplne vyčerpávajúci exkurz do histórie tohto pojmu, jednak vo filozofii a jednak v psychológii pred Freudom.

V tom smere z novej psychológie zaslúži si pozornosti *Descartes*. Descartovo dualistické stanovisko rozlišuje javy na a) *res cogitans* (*cogitatio*), t. j. javy duševné, uvedomené, nehmotné a nepriestorové; b) *res extensa* (*extensio*)-javy, veci hmotné, ktorým náleží atribút priestoru a nemôžu sa uvedomiť samé od seba. Descartov dualizmus nebol bez vplyvu na psychológiu. V posledných dôsledkoch, ako to vysvitá z argumentácie školskej psychológie proti Freudovmu pojmu nevedomia (začiatok nášho storočia), stála táto psychológia na Descartovom stanovisku. Bližšie to osvetlíme neskôr.

Značnú dôležitosť a originálne poňatie nadobúda pojem nevedomia v *Leibnizovej* filozofii (1646—1716). Leibniz na základe svojej teórie monád a hlavne zákona kontinuity, prešiel k akceptcii takých duševných aktov (*vnemov*), ktoré nemusia mať kvalitu vedomia. Na základe zákona kontinuity predpokladal, že jasne vedomé psychické akty nemôžu povstať z ničoho, ale musí im predchádzať akási gradácia od jasného vedomia až k nevedomiu. V tom smere zásadný význam má jeho rozlišovanie obsahov vedomia na 1) »*perceptiones*« (»*petites perceptiones*«). Takto pomenúva tie obsahy vedomia (t. j. tie psychické akty, ktoré si súčasne uvedomujeme), ktorým chýba stupeň

jasnosti, t. j. sú temne vedomé a nemusia byť uvedomené. Pravda, nemožno povedať, že »perceptiones« by boli vari úplné amorfnými a pasívnymi, naopak charakterizuje ich akási aktivnosť-spontánnosť, na základe ktorej sa grupujú a tak môžu nadobudnúť kvalitu vedomia, t. j. stať sa »apperceptiones«.

Leibnizovi sa pričíta zásluha, že od oblasti vedomia (t. j. psychična) zahrnuje práve tak »perceptiones« ako aj »apperceptiones«. Čiže psychično nerovná sa ako u Descartesa iba vedomiu, ale rozširuje sa aj o tú oblasť psychických javov, ktorým kvalita vedomia nepatrí. V tomto smere je zásadná rôznosť a dôležitosť Leibnizova.

V *Schopenhauerovej* filozofii pojem nevedomia nachádza svoj výraz v zásadnej inej formulácii. Východiskom k nemu je Schopenhauerova téza, že svet nie je ničím iným ako prejavom našej vôle a predstavy. Pravda, vôľa v jeho poňatí nemá taký charakter, aký by sme jej chceli prisúdiť na základe výdobytkov dnešnej psychológie (poňatie vôle ako jedného z duševných aktov). V Schopenhauerovej koncepcii je vôľa princípom metafyzickým, ktorý vytvára svet. Táto svetová vôľa je čímsi nevedomým, primárnym, iracionálnym, slepým, mohutným a osudovým. Tento nevedomý, iracionálny a slepý princíp vôle je podstatou bytia a tým súčasne aj podstatou človeka. Vedomie a rozum je závislý na tomto princípe. Nemôžeme ísť do podrobností Schopenhauerových úvah a vzhľadom na náš problém uspokojíme sa týmto konštatovaním: Schopenhauerov príspevok k problematike nevedomia traktuje sa hlavne v týchto troch bodoch: a) rozlíšením nevedomej vôle od rozumu alebo nevedomia, b) domnienkou vplyvu nevedomia na vedomé konanie a myslenie, c) domnienkou, že nevedomie presahuje hranice individua.

Problém nevedomia v druhej polovici minulého storočia bol centrálnou tézou v tých časoch módnjej filozofie *Philosophie des Unbewussten*, ktorej pôvodcom bol mladý 27-ročný Eduard von Hartmann.

Tento filozof poníma nevedomie ako *metafyzický princíp* na vysvetlenie všetkého bytia. Ako romantický metafyzik nevedomým nechce nič menej ako vytvoriť bázu, na ktorej by sjednotil všetku múdrosť predchádzajúcej filozofickej epochy s výdobytkami prírodných vied, nachádzajúcich sa v jeho čase v najväčšom rozkvetu.

V celku nech aspoň niekoľko citátov ilustruje Hartmannovo hľadisko. Rozum »nie je nikdy tvorivý, produktívny a vynaliezavý... Tu závisí človek úplne od nevedomia... beda tomu pokoleniu, ktoré násilím potlačí jeho hlas« procesom vedome rozumovým. »Racionalismus

¹ Voľne citované podľa I. Lewin, *Das Unbewusste*, I. P. V., 1926, str. 15.

nemôže vytvoriť nič pozitívneho«. To všetko vytvára iba nevedomie. O vôli hovorí, že jej »dielňa leží v nevedomí«. Pôvod predikátov morálny a nemorálny je tiež v »najhlbšej noci nevedomia« a pod.²

Z povedaného a uvedených citátov snáď možno vyrozumieť, akým násilným a všemohúcim vysvetľovacím princípom je Hartmannovo nevedomie. Preto nie neoprávnené píše *James*: »medzi nebom a zemou neexistuje nič také, na čo by Hartmann nepoužil princípu nevedomej predstavy, neexistuje nijaká vec na svete, ktorá by mu nemohla slúžiť za príklad«. ³ Pravda, Hartmann nebol celkom dôsledný a už v psychológii nevedel sa dôsledne vyrovnáť so svojim vševládnyim bohom nevedomia a tak pri definovaní psychična ostáva v podstate na stanovisku Descarteovom: »Psychické fenomény sú vždy vedomé, práve preto, že sú psychickými fenoménmi alebo zjavmi, ich uvedomovanie spočíva v tom, že sa zjavujú vždy jednej psyché.«⁴

Z uvedeného náčrtu dosť jasne vyplýva romantická a metafyzická koncepcia Hartmannovho princípu nevedomia, ako aj nejasnosť, neúnosnosť a paušálnosť jeho myslenia.

V tejto kapitole rozhodne zaslúži si zmienky *Friedrich Nietzsche*. Kto pozná jeho život a dielo, vie s akým opovržením pozeral tento muž na rozum a ako britko sa staval ku Kantovi. Nietzsche presunul ťažisko hodnotenia s rozumu a intelektuálnych funkcií na inštinkt. Ved celá jeho kritika kresťanskej morálky spočíva hlavne v obžalobe, že kresťanstvo sa pokúsilo podkopať najdôležitejšie inštinkty človeka, na ktorých bol vybudovaný antický ideál. Nuž uvedme kvôli ilustrácii niekoľko citátov: »Inštinkt je najinteligentnejší činiteľ v človeku«. »Múdrosť tela je väčšia, ako všetky ostatné múdrosti«. »Hovoríš »ja« a si pyšný na toto slovo, ale v nesmiernej prevahe oproti tomu — to síce nechceš veriť — je tvoje telo a jeho vynikajúci rozum, ktorý nehovorí, ale koná ako ja«. ». . . všetci sme rastúce vulkány, ktoré budú mať hodinu svojej erupcie«. Nietzscheho prehodnotenie všetkých hodnôt vo veľkej miere spočívalo v tom, že novým spôsobom ocenil vitálne-biologické funkcie a priviedol ich nadstavbu na správnu základňu. Nechceme sa tu miešať do složitej problematiky, ktorú nadhadzuje problém nadčloveka. Jeho pojem nevedomia má ráz vitálnej základnej životnej sily.

Výrazom romantiky je oduševnenie nad dosiaľ neprebádanými, ale večne tvorivými silami prírodnými, ktoré ona stotožňovala s nevedomou silou a kládla ako protiklad rozumu. Nemôžeme tu zachádzať

² Citáty voľne podľa: I. Lewin, *Das Unbewusste*, I. P. V., str. 21—23.

³ I. Lewin, *Das Unbewusste*, I. P. V., str. 24.

⁴ D. Brinkmann, *Probleme des Unbewussten*, Zürich-Leipzig 1943, str. 15—16.

do podrobností a uvádzať všetky romantické koncepcie nevedomia. Už dosiaľ uvedené romanticko-idealistické dávajú nám možnosť zistiť, že tu nevedomie bolo chápané ako akási vitálna sila. To isté poňatie vystupuje aj u ostatných romantikov. Je podivné, že romantici v tomto smere nepokladajú za svojho teoretika *Schellinga*, ale skôr *Hamanna*, *Herdera* a mladého *Goetheho*.

Hamannovým súčasníkom vyhovoval štýl, ktorým boli písané jeho diela, napr.: »Všetky zjavy prírody sú snami, príhodami a záhadmi, ktoré majú svoj význam, svoj tajný smysel«. »Zdá sa, že ľudský život pozostáva z radu symbolických úkonov, v ktorých je naša duša schopná prejavovať prírodu«. ⁵ Podobne cítil a vyjadroval sa aj mladý *Goethe*: »Človek nemôže dlhšie časy vo vedomí alebo vedomom stave, ale poznovu sa musí utiekať k nevedomiu, lebo tam je jeho podstata«.

Tu aspoň uvedieme niekoľko mien, ktoré v romantike a ponímaní nevedomia majú svoj význam. Napr.: *Main de Biran*, *Sam Batler*, *Cru-sius*, *C. G. Carus* a iní. Hoci by bolo iste zaujímavé ilustrovať koncepciu nevedomia u týchto bádateľov, neviem nakoľko by sme poslúžili tým našej problematike, lebo podľa nášho názoru zásadné typy postojov k nevedomiu sme už uviedli, takže u uvedených bádateľov ide iba o ich variácie.

Z uvedeného sa dá vyrozumieť, že nevedomie vo filozofii predstavuje univerzálny metafyzický princíp, ktorý niekde vystupuje ako niečo neživého a neuvedomeného, inde ako »deus ex machina« všetkých životných tajomstiev a záhad a inde zasa ako temná životná sila, ktorá všetko vytvára, je základom všetkého bytia, a účasťou na nej sme spojení s celou prírodou a vesmírom. Iba ona je prameňom a vysvetlením všetkého nepoznateľného. Je najvyššou hodnotou, oproti ktorej rozum je len odtienkami a chabými náhražkami pravej životnej živelnosti a zážitkov.

Nie je našou úlohou zapodievať sa kritikou týchto koncepcií, a preto môžeme hneď prejsť k *situácii nevedomia v psychológii a u Freuda*.

Zvláštne postavenie vzhľadom na náš problém zaujíma *J. J. Bachoffen*, rodák bazilejský. *Bachoffen* vo svojich úvahách sa hodne priblížil mysleniu hlbinné psychologickému a môžeme povedať, že anticipoval jeho metódu. Interpretáciou mýtu, bez výskumných metód, ktorými disponuje dnešná veda, jedinečným spôsobom vykladá sociálne a psychologické javy, ktoré čo do problematiky sú najobľúbenejšie. K nášmu problému mnoho prispel svojou filozofiou dejín a dialek-

⁵ Podľa *D. Brinkmann*, *Probleme des Unbewussten*, Zürich—Leipzig 1945, str. 34.

tikou princípu matersko-otcovského, na základe ktorej sa uskutočňuje vývin. Je pravda, že je v podstate idealisticko-romantického zamerania, ale pre uvedené faktá a skvelé sociálne psychologické analýzy uvádzame ho na tomto mieste.

V psychológii samej nejestvovala nijaká zvláštna teória nevedomia, ba nevedomie bolo vedúcimi osobnosťami ako *Wundt*, *Ziehen* a inými zamietané ako nevedecké a nep psychologické. Pri všetkom odpore proti nevedomiu, ktorý sa konečne dá vysvetliť odporom proti miešaniu metafyzických pojmov do vedeckej terminológie, mnohí bádatelia i vtedy, keď odmietali pojem nevedomia, predsa na základe svojej empirickej praxe pripúšťajú isté nevedomé akty. Tak napr. *Ebbinghaus*, ktorý nebol stúpencom nevedomia, uvádza predsa príklady, pri ktorých možno hovoriť o nevedomí. Napr. pre počutie bitia hodín. Tu musel psychický korelát vonkajšieho popudu ostať v nevedomí. Mnoho pohybov a reakcií prevádzame bez toho, aby sme si ich uvedomili. Podobne aj iní psychologovia narážajú na pojem nevedomia. Medzi iným *Ach* a tzv. »würzburgská škola«. Tu nevedomie hrá istú úlohu pri tzv. »determinujúcich tendenciách« reakčného pokusu. V takých situáciach individuum reaguje účelne, beztoho, aby si uvedomilo cieľ svojich reakcií. Pravda, pojmu nevedomia sa tu dosť úzkostlivo vyhýbalo a o nejakej teórii nevedomia hovoriť nemôžeme.

Pojem nevedomia, ako sme už povedali na začiatku, dožíva sa novej formulácie u *Freuda*. Napriek tomu, že Freudov pojem nevedomia nie je pojmom špekulatívne metafyzickým, ale špeciálne vedeckým a k vysloveniu hypotézy a jeho existencii prišlo sa na základe empirických faktov psychických (chybné výkony, posthypnotické rozkazy, sen, nutkané neurózy a pod.) so strany asocianistickej psychológie bol silne napádaný. Argumentácia vedená asocianistami neopierala sa tak o empirické fakty, ako skôr o noetické a logické kritériá. Táto psychológia, stojaca v základe na Descartesovom stanovisku, ponímala psychológiu ako vedu o duši, príp. duševnom živote, pod čím sa rozumel život vedomý alebo uvedomovaný a atribút nevedomia patrila práve matérii, anorganickej hmote a teda ako niečo nepsychické nemohlo byť predmetom psychológie. Psychičnu prislúchal pyšný atribút vedomia. Tým sa človek odlišoval od anorganickej hmoty. Dnes sa hľadajú už iné diferenciálne znaky. Práve v tvrdení tzv. »experimentálnej« psychológie, že nijaké nevedomé psychično sa nemôže vyskytnúť, možno nájsť pravú metafyzicko-racionalistickú tvár tejto psychológie.⁶

⁶ Porov. D. Brinkmann, *Probleme des Unbewussten*, Zürich—Leipzig 1943, str. 14.

Odhliadnuc od Freudovej formulácie nevedomia, ako termínu špeciálne vedného, existuje možnosť domnievať sa, či Freud v tomto ohľade nerobí podobný skok ako *Driesch* s »faktorom E« — entelechiou — psychoïdom, ktorý v podstate nepredstavuje nič iné ako Hartmannovo univerzálne nevedomie, pravda, vo funkcii špeciálne vedného pojmu. Na možnosť takejto domnienky upozornil D. *Brinkmann*,⁷ ale hneď to vyvracia poukazom na celkom iný pracovný postup a verifikáciu u Freuda, takže táto domnienka má iba zdanlivú hodnotu.

V ďalšom stručne uvedieme zásadné tézy, na ktorých spočíva Freudova teória nevedomia, a jej kritické zhodnotenie.

Podľa Freuda dajú sa všetky duševné procesy rozdeliť na dve veľké skupiny: vedomé a nevedomé. Týmto aktom odpovedajú v našej psychickej štruktúre dva rôzne systémy psychična: *systém vedomia* a *systém nevedomia*. Oblasť nevedomia delí ešte na *predvedomie*. V nevedomí ostávajú všetky tie duševné hnutia alebo pudové reprezentácie, ktoré majú v sebe čosi odpudivého, čo naráža na odpor vo vedomí. Vzhľadom na to sa hovorí, že jadrom nevedomia sú potlačené predstavy. Primárne predvedomie sa neodlišuje od nevedomia, rozdiel nastane iba vtedy, keď niektorá predstava bola inštanciou Ja (sekundárnymi pudmi) potlačená a zatlačená do nevedomia. Predvedomie je akosi komorou pre všetky tie duševné javy, ktoré nemôžu byť súčasne vo vedomí. Tieto duševné javy môžu odtiaľ voľne vstupovať do vedomia a naopak, vedomie môže ich odtiaľ podľa potreby čerpať. Potlačené psychické procesy majú prístup do vedomia uzavretý. Tá inštancia zo systému Ja, ktorá prevádza potlačenie, menuje sa cenzúra. Cenzúra (príp. sekundárne pudy kultúrne) získava sa vo vývoji u kultúrneho jednotlivca. Kritériom cenzúry sú morálne a etické normy spoločnosti a individua. Získavajú sa už od narodenia, ale hlavne sa vytvárajú v dobe latencie, t. j. od 4.—5. roku života.

Freud teda za psychické akty nepokladá iba vedomé, ale aj nevedomé akty, ba čo viac, kvalita vedomia vôbec nemusí pristupovať k psychickým aktom. Citát: »Nevedomie je pravidelnou a nevyhnutnou fázou v procesoch, na ktorých sa zakladá naša psychická činnosť, každý psychický akt začína ako nevedomý a ako taký môže ostať, alebo, vyvíjajúc sa, môže postúpiť ďalej k vedomiu, podľa toho, či naráží na odpor vedomia alebo nie.«⁸ Proces prechodu psychických aktov z nevedomia do vedomia porovnáva s fotografiou. Každá fotografia musí prekonať tzv. »negatívny proces«. Keď v negatíve obstojí požiadavkám na ňu kladeným (kontrola), vtedy môže byť pripustená

⁷ *Probleme des Unbewussten*, Zürich—Leipzig 1943, str. 17—18.

⁸ S. Freud, *Gesamte Schriften*, I. P. V., str. 435, v ďalšom: S. F. G. Sch.

k »pozitívnemu procesu«, t. j. môže sa z nej urobiť obraz. Aplikujúc na náš predmet, môžeme povedať, že všetky tie psychické javy, ktoré nenarazia na odpor vedomia (t. j. obstoja pri kontrole a cenzúre), môžu podľa potreby prejsť do systému vedomia alebo predvedomia. Dala by sa tu uviesť snáď aj iná analogia. Jestvujú také vtipy, ktoré sa nedajú rozprávať v každej spoločnosti, pretože to nepripustia spoločenské pravidlá a ohľady. Tak aj v psychickom živote môžu sa vytvoriť také hnutia (predstavy, túžby, myšlienky a pod.), ktoré individuum pokladá za neslušné, pohoršlivé, ktoré svojím obsahom sú eticky a morálne zakázané a ich pripustením do vedomia a realizáciou mohli by porušiť rovnováhu jednotlivca, prípadne ho spoločensky znemožniť. Z týchto dôvodov bývajú najčastejšie zamietnuté a potlačené. Mohli by sme temer povedať, že obsah nevedomia tvoria práve takéto odpudzujúce, neslušné a nespooločenské hnutia zväčša rázu sexuálneho a agresívneho.

Pri bližšom popisovaní nevedomia používa Freud analogie Kantovho sveta javov a vecí o sebe. Hovorí: »Ako fyzicky, tak aj psychicky v skutočnosti nemusí byť takým, akým sa nám zdá byť.«⁹ Na inom mieste zas: »Nevedomie je vlastné reálne psychicky a vo svojej vnútornej povahe práve tak neznáme, ako realita vonkajšieho sveta a práve tak neúplne nám dané dátami vedomia ako vonkajší svet dátami našich smyslových orgánov.«¹⁰ »V psychoanalýze neostáva nám nič iné, ako vyhlásiť duševné procesy samé o sebe za nevedomé a ich vnímanie prostredníctvom vedomia porovnať s vnímaním vonkajšieho sveta smyslovými orgánmi.«¹¹

Ťažko povedať, či uvedené tvrdenia logicky a empiricky obstoja. Avšak v každom prípade degradácia aktov vedomia na akty nevedomia, príp. nereálne psychicky, je sotva udržateľná so stanoviska objektívnej alebo experimentálnej psychologie.

Podľa Freuda »... každý psychický akt vo všeobecnosti prechádza dvoma stavmi fáz, medzi ne je umiestnený istý druh skúšky (cenzúra). V prvej fáze je nevedomý a patrí systému nevedomia, keď ho skúška cenzúry zamietne, tak sa mu zabráni prechod do druhej fázy; vtedy sa nazýva »potlačeným« a musí ostať v nevedomí. Ak ale pri tejto skúške obstojí, tak vstúpi do druhej fázy a prináleží druhému systému, ktorý chceme nazvať systémom vedomia.«¹² Môžeme ešte dodať, že takýto akt, ak sa súčasne nenachádza vo vedomí, nazýva sa »schopným uvedomenia« (podľa *Breuera*). Akt, ktorý však pri cenzúre ne-

⁹ S. Freud, G. Sch., I. P. V, str. 186.

¹⁰ S. Freud, *Traumdeutung*, Leipzig 1900, str. 380.

¹¹ S. Freud, G. Sch., V, str. 486.

¹² S. Freud, G. Sch., V, str. 488.

obstál a bol »potlačený«, sa nestráca a nemizne, ale trvale pôsobí v nevedomí, ba čo viac, pôsobí na vedomie a súčasne podlieha zvláštnej zákonitosti nevedomia. Zákony, ktorými sa riadi nevedomie, sú podstatne iné, ako tie, ktoré platia pre vedomie.

Psychoanalýza prijatím dvoch, príp. troch psychických systémov, značne sa diferencovala od deskriptívnej školskej psychológie vedomia, značne rozšírila oblasť psychických javov a ich problematiku. Vzhľadom na to, že vo svojej práci neostáva iba pri povrchu vedomej činnosti, ale hľadá hlbšiu zákonitosť celého diania v starších a primárnejších vrstvách osobnosti, nazýva sa hlbinnou psychológiou. Nie je psychológiou statickou a deskriptívnou, ale práve na základe rôznych systémov psychična poníma psychické javy dynamicky. Ten aspekt, ktorý skúma, v akých systémoch sa odohrávajú jednotlivé psychické procesy, menuje sa topickým. Keďže u nevedomia pri popise duševných dejov a ich vzťahov uplatňuje sa nielen princíp dynamický, topický, ale aj ekonomický, zahrnuje Freud tento pojem z toho dôvodu do metapsychológie.

Systém nevedomia riadi sa iným »spôsobom myslenia«, iným spôsobom práce, teda celkom inou zákonitosťou ako systém vedomia. Napr. abstrakcia, ktorá je iba neskorším filo-ontogenetickým výdobytkom, je nevedomiu cudzia. V nevedomí, podobne ako v myslení detí a primitívov, prevláda konkrétnosť, obrazovosť, animizmus a pod. Obsahy nevedomia, ktoré v podstate tvoria potlačené pudové reprezentácie, t. j. psychické fenomény pudu a kvantá energie, viažuce sa na ne, riadia sa výlučne týmto spôsobom myslenia. Charakter myslenia primitívov a nevedomia je totožný. Vyznačuje sa týmito hlavnými znakmi:

1. Znakom *symbolicko-pohlavným*, t. j., že každá vec má dvojaký význam. Jeden bežný a druhý skrytý — obrazný. Tento obrazný je bez výnimky sexuálny. (Napr. v sne pokladnička znamená symbol ženy alebo ženský pohlavný úd.)

2. *Identifikácia*, t. j. že identickými môžu byť dve veci, ktoré sú v podstate heterogénne.

3. *Animizmus*, t. j. nič nejestvuje ako neživotné, všetko žije.

4. *Participatívnosť*, pars pro toto, t. j., že napr. symbol falusu znamená iba falus, ale súčasne aj muža.

5. *Kolektívnosť*. U primitívov tento spôsob myslenia prejavuje sa tak, že namiesto jedného príslušníka kmeňa (keď tento utečie) na usmierenie tabu, môžu zabíť ktoréhokoľvek.

Prácu nevedomia, hlavne ako sa prejavuje v sne, charakterizuje:

1. *presúvanie*, t. j. že jeden element, ktorý by snáď mohol vzbudiť podozrenie, alebo byť nápadným, nahradí sa druhým a tiež znamená

aj to, že psychický akcent prechádza z dôležitého elementu na menej dôležitý.

2. *Zhustenie*. Najlepšou ilustráciou zhustenia sú osoby, ktoré vystupujú v snoch s mnohými vlastnosťami, sú súhrnom osôb. Práve nevedomie charakterizuje primárny proces, ktorý umožňuje presúvanie kvánt energie s jednej predstavy na druhú a ich vzájomné prelínanie (zhusťovanie).

Z iných zvláštnych znakov a zákonitostí nevedomia treba uviesť, že v tomto systéme nijaká pudová reprezentácia, nijaké pudové hnutia, nech sú akokoľvek protikladne zamerané, vzájomne sa neničia, ale ostávajú vedľa seba, znášajú sa alebo tvoria kompromisy. V nevedomí niet vzájomného nepriateľstva. »Procesy v systéme nevedomia sú bezčasové, t. j. nie sú časove usporiadané, časom sa nemenia a nemajú nijakého vzťahu k času. Aj vzťah k času sa viaže na prácu systému vedomia.«¹³

Nevedomie sa neriadi princípom reality, lebo jeho najvyšším princípom je princíp slasti. *Nietzsche* na svojej pamätnej tabuli v Sils-Maria má napísané: »Každá slasť chce večnosť«. Tak aj tento systém vyvíja neustálu snahu po slasti. V systéme nevedomia v dôsledku princípu slasti nahrádza sa často vonkajšia realita, pre vnímanie ktorej nemá nevedomie vybudovaný aparát, realitou subjektívnou-psychickou. Tým sa vytvára situácia *Als ob*. (Túto funkciu má napr. prevádzanie istých obradov u nutkavých neuróz alebo viera vo všemocnosť myšlienky.)

Iste sa tu môže vynoriť otázka, aký smysel má a čomu slúži takéto psychické zariadenie, ktoré pracuje nielen složite, ale ako každý zo životnej alebo snovej skúsenosti aj veľmi rafinovane.

Freud tvrdí, že celý psychický systém, teda aj systém nevedomia, je vybudovaný preto, aby chránil individuum pred možnosťou nezdareného realizovania toho-ktorého pudového zamerania, teda má chrániť individuum pred utrpením strastí a napomáhať mu udržiavať rovnováhu. Pravda, pri labilných štruktúrach nastáva to len zdanlivo pri nepodarene rozriešenom konflikte pudov, ktoré neskôr predsa hľadajú sa ukojiť a prejavujú sa tvorením symptomov. Často sa stáva, že potlačené pudy ostávajú dlhé časy v latencii a naraz prepukajú neurózou, alebo pod. Stáva sa to v tých prípadoch, kde individuum je postavené do takých životných situácií, ktoré spotrebujú všetky jeho duševné sily, takže neostáva mu už viac síl na udržiavanie a reguláciu inkompatibilných pudových tendencií v jeho osobnosti. (Ide tu vlastne o analogickú situáciu ako vo sne, kde vedomé »ja« je oslabené a neve-

¹³ S. Freud, *Theoretische Schriften*, I. P. V, Wien 1931, str. 121.

domé, pudové reprezentácie manifestujú sa v symbolike sna.) Keď sa deje vývoj osobnosti pravidelne a počas vývoja sa vytvorí silné Ja (lepšie povedané, rozšíri sa oblasť vedomia a Ja sa dobre pancieruje) a naučí sa k svojim účelom užívať pudových zameraní a kvánt energie, viazanej k pudovým reprezentáciám, t. j. sublimáciu, hovoríme o harmonickom a normálnom vývoji. V prípade opačnom, keď si individuuum zavčasu nezvyká na princíp reality a hromadia sa v ňom rôzne antagonistické tendencie, ktoré Ja nevie zvládnuť ani cestou sublimácie, ani cestou priamej reakcie, prichádza k ich zamietnutiu a potlačeniu. Tak sa stávajú obsahom nevedomia, nezanikajú, ale podľa zákonitosti tohto systému žijú ďalej a hľadajú možnosť presadiť sa najrôznejším spôsobom: chybným výkonom, snom, neurózou. V takom prípade hovoríme o porušenom vývoji, čo môže čiastočne viesť k úplne patologickým formám.

K problému nevedomia treba nám uviesť ešte niekoľko faktov. V modernej psychológii boli pokusy lokalizovať oblasť nevedomia do starších častí nervového systému. (Najnovšie sa o to pokúsil E. Rofhacker vo svojej psychológii vrstiev, pravda, tento pokus je celkom slabý a má ráz viac špekulatívnosti ako empirie.) Freud sám takéto možnosti nehľadá, ba dokonca zamietá pokus lokalizácie systému nevedomia do subkortikálnych častí mozgu. V tejto súvislosti možno snáď uviesť aj fakt, že vedomie, príp. inštancia Ja ovláda prístup k motorike, t. j. priečne pruhovanému svalstvu, zatiaľ čo nevedomie disponuje skôr systémom vegetatívnym. Pravda, riešenie otázky lokalizácie, podľa mienky Freudovej, patrí skôr do anatomickej ako psychologickej.

Nakoniec treba ešte uviesť verifikačný aparát problému nevedomia.

1. Freud hovorí, že dáta vedomia sú vo veľkej miere medzerovité a ako v psychicky zdravom, tak aj pri psychicky chorom človeku vyskytujú sa vo veľkej miere také psychické akty, ktoré k vysvetleniu predpokladajú iné akty. Pravda, takéto vo vedomí ani pri najbedlivejšom bádani nájst nemožno. Takýmito aktami sú napr. psychické mechanizmy sna a neuróz.

2. Keďže sme schopní uvedomiť si súčasne len veľmi malé množstvo psychických aktov, je nutný predpoklad, že veľká časť psychických aktov sa medzitým nachádza v akejsi latencii, t. j. nevedomí.

3. Podľa Freuda bez hypotézy nevedomia je ťažko vysvetliť kontinuitu psychického diania. Táto hypotéza vraj odstráni ťažkosti, na ktoré naráža psychofyzický paralelizmus pri fyziologickom vysvetľovaní latentných psychických aktov na základe engramovej ekforácie.¹⁴

¹⁴ Porov. S. Freud, G. Sch., V, str. 482.

4. Podľa psychoanalýzy, tézu o nevedomí nadovšetko potvrdzuje tzv. posthypnotická sugescia. Inštrukcie, uvedené v hypnotickom stave, vykoná individuum aj vtedy, keď je pri plnom vedomí a o inštrukcii nevie nič. Tento fakt bol objavený už pred psychoanalýzou. Psychoanalýza vysvetľuje ho pôsobením a existenciou nevedomia. Ako analogický zjav uvádza mechanizmus obradu napr. u nutkavých neuróz.

5. Hlavnými argumentami psychoanalýzy pre teóriu nevedomia sú: sny, chybné výkony, symptomatické úkony, nutkavé úkony a neurózy.

a) *Sen* je »via regia« k poznaniu nevedomia. Podľa psychoanalýzy v spánku vedomie a tá inštancia, ktorá prevádza cenzúru, je značne oslabená, a preto nevedomie môže prostredníctvom sna manifestovať svoje obsahy. Týmto faktom sa sen stáva veľmi dôležitým východiskom k poznaniu nevedomia, nie je odpadkovým produktom vedomého života, ale rovnako cenným členom v reťazi našich duševných javov. Sen je strážcom spánku a snovou prácou sa v spánku rušivé tendencie (potlačené pudové reprezentácie) iluzórne a halucinačne realizujú a ukávajú. Sen z týchto dôvodov je dôležitým pri každej hlbínne psychologickej analýze osobnosti.

b) *Chybné výkony*. Pod chybnými výkonmi rozumejú sa všetky tie výkony, ktoré nejakým spôsobom vypadajú z rámca našich obvyklých správání alebo reakcií. Napr. prerieknutie, zabudnutie nejakého dôležitého spisu, založenie nejakej potrebnej veci a pod. Freud nepokladá tieto skutočnosti za náhodu alebo zlú pamäť, ale hovorí, že sú výsledkom činnosti a tendencie nevedomia. Napr. zabudnutie mena nejakej osoby vykladá Freud tak, že v nevedomí máme istý odpor a nenávisť oproti tejto osobe (o ktorom prirodzene nemusíme veľmi zjavne vedieť) a tento môže aktuálne prepuknúť a prejavíť sa v tom, že si nevieme spomenúť, ako sa volá osoba X. Y. Podobne je to aj pri prerieknutí.

c) Inou skupinou reakcií, ktoré nemožno vysvetliť bez nevedomia, sú *psychoneurózy*. Pre složitost a hraničnosť problému nemôžeme sa tu zaoberať bližšími vzťahmi a uvádzať príklady.

Uvedeným sme zhruba vyčerpali pojem nevedomia u Freuda. Tento pojem dnes patrí medzi základné pojmy psychoanalýzy, pravda, aj tu možno nájsť novšie aspekty, ale v základoch bazíruje sa na ňom. Prebral ho do svojej individuálnej psychologie aj A. Adler. U Adlera nemá veľkého významu, traktuje sa iba vzhľadom k jeho teórii túžby po moci, pravda, v inej formulácii. Systém nevedomia nadobudol opäť dôležitosť v *Jungovej* analytickej alebo komplexnej psychológii. Jung prehľbil a pozmenil tento pojem v mnohom smere. Z nášho rámca vypadá možnosť uvádzať detailnejšie Jungovu koncepciu, pretože by to nadhadzovalo rad nových problémov, súvisiacich so základnými téza-

mi Jungovej náuky. Spomenieme iba to, že Jung pokladá Freudovo nevedomie iba za malý výsek z nevedomia a nazýva ho tzv. osobným nevedomím. Okrem toho zavádza tzv. kolektívne nevedomie, ktoré nevzniká potlačením, ale jeho obsahy sú múdrosťou celého ľudstva. Prejavuje sa tiež svojím spôsobom. V ostatnej psychológii osobnosti pojem nevedomia sa vyskytuje a nevyskytuje. Tak sa vyskytuje v mnohých charakterológiach, ale nevyskytuje sa v objektívnej charakterológii (behaviorizmus a reflexológia) a v typológiach.

Nakoniec treba nám uviesť niekoľko kritických postojov oproti Freudovmu pojmu nevedomia.

1. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že pri kritickom posudzovaní psychoanalýzy a jej jednotlivých téz nesmieme sa nechať ovplyvniť praktickými úspechmi psychoanalýzy a jej verifikačným systémom. Tieto môžu svedčiť pre psychoanalýzu, ale aj proti nej.

2. V diskusii o psychoanalýze mnoho sa namieta proti jej metóde. Nemôžeme tu ísť do podrobností, ale spomenieme aspoň, že psychoanalýza nepracuje s materiálom tak, ako vedy prírodné. Napr. nebuduje svoju teóriu na faktoch, ale na svojom výklade faktov buduje svoju teóriu. Tento expresionistický postoj Freudov bol v mnohom príčinou založenia viacerých hlbínne psychologických škôl.

3. Špeciálne proti pojmu nevedomia treba upozorniť na kontradikciu, ktorej sa Freud dopúšťa. Na jednom mieste hovorí o nevedomí ako o »reálnom psychične« a traktuje všetky psychické akty v podstate ako nevedomé a inde zas hovorí, že nevedomie je vlastne potlačené. Pravda, aby niečo mohlo byť potlačené, treba, aby existovali inštancie (sekundárne pudy), ktoré potlačenie prevádzajú. Tie sa získavajú iba vo vývoji kultúrneho človeka, výchovou a v dobe latencie. Preto u detí, ktoré nemajú vyvinutý zmysel pre realitu, potlačenie neexistuje a bolo by absurdným tvrdiť, že u nich niet ani psychického života. Aj v živote mnohých indivíduí nemožno hovoriť o potlačení. Z toho možno uzatvárať, že nie je »pravidelnou a nevyhnutnou fázou v procesoch, na ktorých sa zakladá naša psychická činnosť«, ale niečím sekundárnym, čo môže a nemusí pristúpiť k vedomým aktom. Aj v tom prípade, keď niektoré hnutie je zamietnuté a potlačené, nemusí byť ešte nevedomým.

4. Freudovi môžeme vytknúť snáď aj to, že systém nevedomia veľmi izoloval od ostatných psychických systémov. Azda objaviteľská radosť mu bránila odtrhnúť sa od vlastných hypotéz a hľadať štruktúrnejšie spoločné vzťahy a zákonitosti medzi nevedomým a vedomým. V tomto smere poukazuje sa často na Freudovu jednostrannosť. Freud, hoci preniesol ťažisko duševného života do nevedomia a dušev-

ný život pokladá v podstate za nevedomý, duševné kategórie, ako vôľa, rozum alebo náboženské hodnoty, hrajú tu úlohu nepatrnú, predsa ku koncu svojho života obracia kartu a hovorí, že jediné svetlo, ktoré mu dovoľuje dívať sa na budúcnosť ľudstva optimisticky, je rozum. Ťažko vyslovuje túto vetu, lebo tým iba zvyšuje protiklady vo svojej teórii. Zdá sa, že Freud sa príliš zapozeral do chorého človeka a jeho duše, takže sa nakoniec stalo, že prestal rozumieť duši normálneho, zdravého jednotlivca a zneuznal aj to, čo zdravé a silné individuum pokladá za svoje najsvätejšie veci: náboženstvo, rozum, vôľa a pod.

Ťažko je nám tu rozhodovať aj o niektorých detailoch jeho opisu nevedomia, napr. o práci nevedomia. Vieme, že myslenie detí a primitívov má mnoho spoločného, čiže platí zákon filo-ontogenetický. Zážitky z detstva sú však najsilnejšie a najtrvalejšie, často rozhodujú o celom živote človeka. Myslenie detí vyznačuje sa všetkými atribútmi, ktoré uvádza Freud ako charakteristiku nevedomia. Pripomínam, že tu ide o myslenie vedomé. Nuž, keď vieme, aký vplyv má detstvo na ďalší život človeka vo všetkých jeho oblastiach, nebolo by jednoduchšie a snád' aj správnejšie, považovať Freudovu »prácu nevedomia« za zbytky infantilného konkrétneho symbolického detského myslenia, ktoré sa vyskytuje u dospelého vo vedomí popri abstraktnom, reálnom a racionálne účelnom. Či sa dospelí mnohokrát nespravujú ako deti, keď vylúčia princíp reality, abstraktné, racionálne a účelné myslenie? Spomeňme len na mnohé prázdninové hry, na mnohé zabávania na dovolenkách, na správanie sa a hry zamilovaných. Neoživa tu temer celé detstvo a jeho princíp slasti, ktorý evokuje všetky ďalšie spôsoby správania, ktoré často sú tak podobné hrám z detstva? Nežiadalo by sa z tohto dôvodu doplniť rad javov, ktoré majú svedčiť za nevedomie, o tie, ktoré sme práve uviedli? Bolo by treba preskúmať všetky tie činnosti u dospelého, ktoré koná za dominancie princípu slasti, stanoví ich zákonitosť a vyhraničí ich proti vedomiu, lepšie povedané, oproti tým systémom reakcie, ktoré sa riadia princípom reality — myslením abstraktným a prakticko-účelným. Snád' takýmto spôsobom bolo by možné vyhnúť sa pojmu nevedomia. Za našu tézu hovorí aj vývojová psychológia, lebo tu by sme mohli presne sledovať vývoj dieťaťa od princípu slasti, konkrétneho a symbolického myslenia k princípu reality a mysleniu abstraktnému a porovnať vzájomné dialektické pôsobenie týchto dvoch princíпов v duši normálneho, kultúrneho jednotlivca.

Keď bližšie skúmame tzv. diferenciačné znaky nevedomia, nepresvedčia nás tak o veľkej svojráznosti a výhradnosti. Napr. »zhustenie« pokladá Freud za jeden z dominantných znakov nevedomia. Porovnajme tzv. »zhustenie« s aktami vedomia a vysvitne, že aj tu nájdeme podobný jav, napr. syntéza pri myslení, podobné javy možno nájsť aj

u predstáv a fantázie a pod. Z povedaného jasne vyplýva nedostatok štrukturálneho poňatia psychických javov, ktoré pričíta systému nevedomia.

5. Nevedomie podľa Freuda je »nám vo svojej povahe neznáme a len neúplne dané dátami vedomia«. Tieto dáta sú ale sny, neurózy, chybné výkony a pod. Závažným pre celú prácu Freudovu bude asi spôsob, ktorým sa chce zmocniť nevedomia a jeho obsahov. Jedna cesta, ktorú má, sú asociácie. Isteže v psychológii sa myslelo niekedy, že nimi sa dá vysvetliť psychický život v poňatí asociacionistickej psychológie. Dnes sa vie, akým omylom to bolo. Zdá sa, že asociácie nie sú tak spoľahlivým prostriedkom na objavenie nevedomia, ako Freud myslel, lebo ony nekonštituujú duševný život. V tomto smere odkazujeme na vyčerpávajúcu kritiku A. Kornfelda.¹⁵

Uvedené výhrady oproti pojmu nevedomia u Freuda nie sú nijako hotové a úplne skončené, ale chcely by ukázať iba v niektorých bodoch nedostatočnosť tohto pojmu.

Keby sme dnes chceli hodnotiť Freuda a význam pojmu nevedomia v dnešnej psychológii, treba rozhodne zaujať historický aspekt. Treba vysoko oceniť Freudovu odvahu, že so svojou náukou a pojmom nevedomia prichádza okolo r. 1900, t. j., že vôbec mal odvahu s ním prísť a ukázať nové možnosti vo vývoji psychológie. Patrí mu zásluha, že pojem, ktorý patril do metafyziky, vedel formulovať ako pojem špeciálnej vednej disciplíny a urobiť z neho plodný a nabádavý princíp. Dnes však aj sama psychoanalýza v mnohých smeroch odchyľuje sa od Freuda a aj tu možno nájsť nové hľadiská. V ostatnej psychológii ruskej alebo americkej kladie sa namiesto pojmu nevedomie podmienený reflex, ktorý ako exaktnejší pojem nadobúda prevahu. Tieto skutočnosti určujú, že dnes sa začína Freud a jeho pojem nevedomia ponímať ako jav kultúrno-historický.¹⁶

¹⁵ A. Kornfeld, *Über die psychologische Theorie Freuds u. verwandte Anschauungen*, Leipzig 1912.

¹⁶ Z chystanej štúdie: *Problémy hlbinej psychológie*.

THE PROBLEM OF FREUD'S UNCONSCIOUS

by T. PARDEL

Summary.

After a short historical introduction we discuss the problem of unconscious as it is learned by Freud. The Unconscious is, he says, the very psychical reality; the conscious thinking is to it in an analogical relation as our sensory perception to Kant's »Ding an sich«. The Unconscious is not governed by the law of reality, its purpose is to protect the individuum and to maintain its equilibrium. If the individuum succeeds in building up a strong »Ego«, which is able to make a good use of sublimation, the evolution is normal. If the »Ego« is not able to master the antagonistic tendencies by sublimation, an oppression of thoughts is needed. The reaction through mistakes in action, dreams and neuroses leads to a perturbation of equilibrium. The Unconscious, says Freud, is the only possible explanation of the continuity of psychical processes. The main argument for all these assertions are dreams, mistakes in action and speech, and neuroses.

Modern psychology has many objections against that standpoint. Psychoanalysis does not start from facts, it explains facts from a presupposed theory. There is a contradiction in asserting that the Unconscious is the psychical reality and that it consists of oppressed thoughts. The whole theory operates more on psychopaths than on normal men.

Very many phenomena, emphasized by Freud, can be explained by remains of infantile symbolical thinking.